

ДОСЛІДЖЕННЯ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

Компендіуми знань про лінгвістичну термінологію та персоналії мовознавців: історія становлення, класифікаційні параметри, жанрова поліфункційність

The Encyclopedia Herald of Ukraine

2023. Vol. 15

DOI: 10.37068/evu.15.5

Article history:

received 22/10/2023

accepted 19/12/2023

published 20/12/2023

Citation: Stepanenko, M. (2023). Compendiums of knowledge associated with linguistic terminology and linguists: history, classification features, and genre polyfunctionality. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 15, 45-64. <http://doi.org/10.37068/evu.15.5>

© 2023 Author

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution licence, which permits unrestricted re-use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ISSN 2706-9990 (print)
ISSN 2707-000X (online)

Микола Степаненко

Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-6727-1265

Email: myk_ivan@ukr.net

Резюме

У статті розкрито основні віхи історії становлення української лінгвістичної термінології в контексті розвитку національної термінографії, лексикографії, енциклопедографії. Комплексно схарактеризовано етапні праці, реєстровий корпус яких сформували: 1) питомі та запозичені терміни й поняття традиційних і новітніх галузей мовознавства (зокрема “Словник лінгвістичних термінів” Є Кротевича, Н. Родзевич, “Словник лінгвістичних термінів” Д. Ганича, І. Олійника, “Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни”, “Сучасний лінгвістичний словник” А. Загнітка, “Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів” С. Єрмоленко, С. Биби́к, О. Тодор, “Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія” О. Селіванової, “Українська мова. Енциклопедія” та ін.); 2) персоналії українських мовознавців (зокрема “Українська граматика в іменах” А. Загнітка, М. Балко, “Мовознавча Ніжинщина” Н. Бойко, С. Зінченка, А. Кайдаш та ін.). Зроблено спробу систематизувати і класифікувати видання за характером інформації: галузеві, спеціалізовані, біографічні, персональні видання; адресатом: фахівці лінгвістичної галузі знань, студенти-філологи, абітурієнти, учні; ареалом поширення мовознавчої думки (традиції): Ніжинщина, Полтавщина; способом структурування гасел: алфавітний, алфавітно-гніздовий. Запропоновано також нові критерії класифікації, що відображають синкретизм мовознавчих та

енциклопедичних жанрів: спеціалізовані мовознавчо-енциклопедично-персональні, галузеворегіонально-біографічні, спеціалізовано-регіонально-біографічні, спеціалізовано-персональні видання. З'ясовано універсальні та специфічні принципи побудови дефінітивної частини філологічно-енциклопедичного й енциклопедичного гасла: авторське тлумачення, макро- та міні-дискурсивні покликання, гіперпокликання, наукові інтертексти, новизна, дискусійні питання, персональні та бібліографічні супроводи, світовий лінгвістичний досвід.

Ключові слова

Словник лінгвістичних термінів, персоналії мовознавців, лінгвістично-енциклопедичні словники, лінгвістична енциклопедія, синкретичні словники лінгвістичних термінів, термінографія, лексикографія, енциклопедографія, жанрова поліфункційність.

Compendiums of knowledge associated with linguistic terminology and linguists: history, classification features, and genre polyfunctionality

Mykola Stepanenko

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6727-1265

Email: myk_ivan@ukr.net

Abstract

The author explores the historical development of Ukrainian linguistic terminology within the framework of national terminography, lexicography, encyclopediography. The article reviews and analyses the academic references encompassing 1) nationally specific and borrowed terms as well as concepts in traditional and emerging linguistics branches (e.g., the Dictionary of Linguistic Terms by Ye. Krotevych and N. Rodzevytch; Dictionary of Linguistic Terms by D. Hanych and I. Oliinyk; Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms; Modern Linguistic Dictionary by A. Zahnitko; Ukrainian Concise Dictionary of Linguistic Terms by S. Yermolenko, S. Bybyk, and O. Todor; Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia by O. Selivanova; The Ukrainian Language. Encyclopaedia; etc.), and 2) personalities of Ukrainian linguists (e.g., Ukrainian Grammar in Names by A. Zahnitko, M. Balko; Nizhyn Linguistics by N. Boiko, S. Zinchenko, A. Kaidash; etc.). The author systemizes and classifies encyclopedic works based on different criteria in the classical way (according to nature of information: domain, subject-specific, biographical, personal works; according to target audience: professional linguistics, student philologists, applicants, pupils; according regional focus of linguistic conceptions: the Nizhyn region, the Poltava region; according to article structure: alphabetical, alphabetical-and-clustered), as well as in the new way (syncretism of linguistic and encyclopedic genres: subject-specific linguistic-and-encyclopedic-and-biographic works, domain regional-and-biographic ones, subject-specific regional-and-biographic ones). The universal and specific principles of forming the definitional part of both linguistic-encyclopedic and encyclopedic articles include interpretation by an author, macro- and mini-discursive cross-references, hyperlinks, scholarly inter-texts, novelty, debatable issues personal and bibliographic remarks, and global linguistic experience.

Keywords

Dictionary of linguistic terms, personalities of linguists, linguistic-and-encyclopedic dictionaries, linguistic encyclopedia, syncretic dictionaries of linguistic terms, terminography, lexicography, encyclopediography, polyfunctional genres.

ВСТУП

Важлива роль у науковому розвитку суспільства належить лексикографічному та енциклопедичному контентові, зокрема універсальним і загальнонауковим, багатогалузевим, галузевим та вузькогалузевим, повним і коротким, одно-, дво- та багатомовним термінологічним словникам, що мають виразно задекларований лексикографічний статус або є утворенням синтетичного типу, поєднуючи ознаки лексикографічної і енциклопедографічної традиції. Погоджуємося з думкою І. Казимирової, що розподіл лексикографічних джерел на окремі типи за таким базовим поняттям, як опозиція – енциклопедичні / лінгвістичні (мовознавчі, філологічні) словники, породжує дискусії (Казимирова, 2015, с. 23) і наражає на значні труднощі демаркаційного характеру. Таке протиставлення, твердить О. Тараненко, не є абсолютним. На його думку, серед термінологічних словників “лише перекладні можна вважати мовними; проміжним за своїм жанром є С[ловник] іншомовних слів. Тлумачні С[ловники] застосовують елементи енциклопедизму при поясненні значень слів, особливо етногр[афічної] та термінолог[ологічної] лексики, наводять графічні ілюстрації” (Русанівський та ін., 2007, с. 564), які є експліцитним індикатором енциклопедичного жанру.

Словники термінів одні дослідники уналежнюють до лінгвістичних, інші – розглядають як об’єкт енциклопедичних студій, а дехто трактує їх як енциклопедично-мовознавчі видання. Чіткі критерії ідентифікування відсутні, оскільки для таких словників типовими є не лише різноаспектні тлумачення слова, логіко-поняттєві визначення, але й описи власне понять за зразком енциклопедичної статті (Казимирова, 2015, с. 23). Цей синкретизм дає підстави закріплювати за словниками термінів лінгвістично-енциклопедичний статус. Сказане стосується лише тих видань, реєстр яких становлять терміни. Якщо ж словниковий корпус розширюють оніми (антропоніми, ідеоніми, ергоніми тощо), лексикографічний жанр праці змінюється, вона стає галузєво-біографічним енциклопедичним словником чи енциклопедією.

Метою пропонованої розвідки є комплексний діахронно-синхронний аналіз видань мовознавчо-енциклопедичного та енциклопедичного взірця, реєстр або реєстрове ядро яких становлять осібно чи в композиційній єдності лінгвістичні терміни, персоналії українських мовознавців.

МЕТОДИКА

Аналізовані праці диференційовано за такими критеріями, як “характер інформації” (галузєві, спеціалізовані, регіональні, біографічні, персональні), “читацька аудиторія” (адресовані фахівцям мовознавчої сфери знань, студентам-філологам, дітям). Окремий тип становлять видання із критеріальним синкретизмом (спеціалізовані мовознавчо-енциклопедично-персональні, галузєво-біографічні, галузєво-регіонально-біографічні, спеціалізовано-персональні, спеціалізовано-регіонально-біографічні). Принагідно зауважимо, що випрацьовані класифікувальні схеми термінологічних словників та енциклопедій мають багато збіжностей. М. Железняк групує енциклопедії за цільовим призначенням (наукові, науково-популярні та популярні), читацькою аудиторією (для масових користувачів, фахівців окремих галузей знань, молоді, дітей), структурою (алфавітні, систематичні, алфавітно-систематичні), характером інформації (універсальні, галузєві, спеціалізовані, регіональні) (Железняк, 2017, с. 43). Ці ідентифікувальні ознаки побутують у видовій і типологічній класифікації термінологічних слов-

ників, яку розробила М. Комова. Зокрема, у видовій класифікації блок ознаки “інформаційний складник” репрезентує маркер “широта охоплення термінологічної лексики” (універсальні, багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві), блок “матеріальний складник документів” – маркер “порядок розміщення лексичного матеріалу” (формальні: алфавітні, алфавітно-гніздові; логічні: систематичні, систематично-алфавітні). Спектр ідентифікаторів типологічної класифікації формують ознаки “цільове призначення” (довідковий документ, науковий документ, науково-популярний документ, навчальний документ, виробничий документ) та “читацьке призначення” (для широкої аудиторії, фахівців певної галузі, тих або інших угруповань людей) (Комова, 2008, с. 143–146). Проблема класифікації мовознавчо-енциклопедичних та енциклопедичних студій вимагає глибинного аналізу, у роботі вона знаходить принагідне розв’язання.

РЕЗУЛЬТАТИ

1. Галузеві мовознавчо-енциклопедичні словники лінгвістичних термінів

Із лексикографічної та граматичної практик, що сягають своїм корінням кінця XVI – початку XVII ст., бере свій відлік українська лінгвістична термінологія як науковий феномен і як термінографія – наука, об’єктом якої є фаховий словник, а предметом – випрацювання засадничих принципів укладання термінологічних словників (див.: Петрова, 2021, с. 34). Перші їхні ознаки промовисто зафіксовані в граматиках, що побачили світ у кінці XVI – першій половині XVII ст.: “Граматыка словенска языка” (1586); “Адельфотес. Грамматика доброглаголиваго еллино-словенскаго языка...” (1591); “Грамматика словенска” Л. Зизанія (1596); “Граматыка словенская” І. Ужевича, що “не була надрукована й через те не змогла практично поширитися як граматичний посібник у тогочасному українському суспільстві і школі, не змогла перетворитися в цінне знаряддя української освіти й культури, незважаючи на свої незаперечні наукові якості” (Плющ, 1971, с. 211). За оцінкою П. Плюща, найкращою з наукового погляду є праця М. Смотрицького “Грамматика славенскаго правилное Сунтагма” (1619) (Плющ, 1971, с. 208), що складалася з 4 частин [орфографія, етимологія (=морфологія), синтаксис, просодія] й містила низку термінів, окремі з яких (*вид*) увійшли до сучасної терміносистеми або залишилися поза нею [частини мови: *различие*; відмінки: *сказательный (місцевий)*]; способи: *неопредѣленное, молителное*; час: *мимошедшее, непредѣльное*; вид: *первообразный, похідний (начинательный і учацательный)*]. Її вивчали в Сербії, Хорватії, Болгарії, Румунії, Молдавії та інших країнах Європи.

На український процес термінотворення суттєво вплинули граматики пізнішого періоду: “Грамматика малороссійскаго нарѣчія” О. Павловського (1818), “Грамматика слов’яно-українська” М. Лучкая, (1830), “Грамматика руської або малоруської мови в Галичині” Й. Левицького (1834), “Грамматика руского языка” Я. Головацького (1849), “Грамматика руського языка” М. Осадци (1862), “Методична грамматика языка малорусского” П. Дячана (1865), “Грамматика руска для ужитку в школах людових” О. Партицького (1880), “Грамматика руского языка для школь середныхъ” О. Огоновського (1889), “Руська грамматика” С. Смаль-Стоцького і Т. Гартнера (1893) (4 видання вийшло під назвою “Українська грамматика”, 1926), “Коротка грамматика української мови” П. Залозного (ч. 1–2, 1906–1913), “Коротка грамматика для школи” та “Українська грамматика для школи” Г. Шерстюка (1909), “Українська грамматика” Є. Тимченка (1907), “Грамматика української мови” І. Нечуя-Левицького (ч. 1–2, 1914), “Украинская грамматика для уче-

ников вищих класов гімназій и семинарий Придніпровья” А. Кримського (т. 1–2, 1907–1908), “Початкова граматики української мови” О. Курило (ч. 1–2, 1918), “Украинская грамматика” М. Грунського (1918), “Практична граматики української мови”, “Граматики української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці” В. Сімовича (1918; 1921). Морфологічні розділи граматики, слушно наголошує Н. Мечковська, “крім власне морфології, містили відомості зі словотвору та лексикології; у складі синтаксису були також елементи лексикології (і семасіології), стилістики, риторики” (Мечковская, 1984, с. 34–35), отже, вони мали широку термінологічну базу.

Формування української лінгвістичної термінології утривавлене в часі, в окремі періоди позбавлене системності й послідовності, що зумовлено екстралінгвальними чинниками: індиферентним стосовно державності статусом української мови, офіційними та неофіційними заборонами й утисками її, спланованою імперською політикою деукраїнізації тощо. Прикметно, що навіть у добу ренесансу української мови – 20-ті – поч. 30-х рр. ХХ ст. – цей процес не завершився. Він набув нових рис, бо опинився у бурхливій стихії пуризму, унаслідок чого запанував термінологічний різнобій. Досить згадати хоча б словотвірну царину, у якій його відрефлексування є по-особливому відчутним: окремі автори праць, мовознавці послуговувалися термінами *пень слова, приросток, наросток* замість утрадиційнених пізніше *корінь слова, префікс, суфікс*, тоді як інші паралельно використовували і питомі, і запозичені компоненти досліджуваної парадигми. Наприклад, такої практики свідомо трималася О. Курило, аби “наблизити українську науку до європейського інтелектуального контексту”, віддаючи все ж таки перевагу рідномовним термінам (Денисовець, 2019, с. 79). Доречно згадати, що на засіданнях Державної Комісії, організованої відповідно до постанови “Ради Народніх Комісарів УСРР” від 23 липня 1925 року “для розробки правил правопису української мови”, поряд із проєктами “Правопис невідмінюваної частини слова” (В. Ганцов), “Закінчення відмінюваних слів та Пунктуація” (О. Синявський), “Правопис чужих слів” (О. Курило), “Власні ймення” (М. Сулима, М. Наконечний) розглядали проєкт “Грамматична термінологія”, який скомпоновано з різних варіантів (Німчук та ін., 2004, с. 434). Він зазнавав чималих змін, поправок, додатків як найменш усталений у практиці й найбільш дискусійний (Німчук та ін., 2004, с. 434). Важливо зацентувати, що ХХ століття “за системою творення термінів, за їхньою розлогістю та кількістю ... стало переломним”, і це не є дивним, позаяк усі гуманітарні науки “розвивалися під гаслом «лінгвістичного повороту» та філософського інтерпретування мови” (Зубрицька, 2002, с. 111).

Якщо говорити про українськомовні словники лінгвістичних термінів, які відповідають лексикографічним і почасти енциклопедичним базовим стандартам, то таку практику започатковує “Словник лінгвістичних термінів” Є. Кротевича та Н. Родзевич (1957). Його вважають “найпершим і протягом тривалого часу єдиним вузькоспеціальним словником”, “однією з перших спроб систематизації української лінгвістичної термінології” (Вакарюк та ін., 2007, с. 4). У “Передмові”, колективним автором якої є науковці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР, наголошено, що потреба в такій праці очевидна, оскільки “існуючі лінгвістичні словники, видані в свій час незначним тиражем, стали бібліографічною рідкістю”, до того ж вони охоплюють порівняно невелике коло термінів “і, найголовніше, далеко не повністю відбивають сучасний стан ... науки про мову” (Кротевич та ін., 1957, с. 3). Звісно, що згідно з тодішніми ідеологічними настановами, укладачами запропоновано російськомовні відповідники українських термінів і терміносполук.

Компонентами гасла є обов'язкові заголовки та дефінітивна частина й необов'язкова бібліографія. Дефінітивна частина має різні обсяги залежно від ролі, конструктивності, значущості, місця терміна в науці, його гіперо-гіпонімійного потенціалу. Як і варто очікувати, ґрунтовно витлумачено термінологічні одиниці, що виконують роль індикаторів основних (*фонетичний, лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний,*) та проміжних (*словотвірний, фразеологічний*) рівнів мовної структури (*звук, слово, морфема, словосполучення та речення; афікс, фразеологізм*). Наприклад, стаття "Словосполучення" – досконалий зразок культивованого нині у сфері семантичного та комунікативного синтаксису багаторівневого аналізу (логічного, власне семантичного, семантико-синтаксичного, формально-граматичного) сурядних та підрядних (предикативних і непередикативних) словосполучень, який можна з успіхом застосувати для різновекторного інтерпретування інших синтаксичних одиниць.

Етапною працею є "Словник лінгвістичних термінів" Д. Ганича та І. Олійника (1975), у якому "не тільки подано велику як на той час кількість реєстрових одиниць, але враховані взаємозалежність, взаємопідпорядкованість між термінологічними одиницями, чим і був зумовлений гніздовий спосіб побудови словникової статті" (Вакарюк та ін., 2007, с. 4). Серед джерел, на які опиралися укладачі цієї праці, – "Словник лінгвістичних термінів" Є. Кротевича та Н. Родзевич. В анотації зазначено, що виходить у світ перекладний російсько-український словник тлумачного характеру, реєстр якого сформували найуживаніші лінгвістичні терміни, засвідчені в академічно-дидактичній літературі. Поява цього видання зумовлена передусім тим, що попередній словник став великою рідкістю й далеко не в усьому задовольняє сучасні вимоги, насамперед через причину формування в лінгвістичній науці протягом останніх десятиліть значної кількості "нових понять, на позначення яких і виникли терміни" (Ганич та ін., 1985, с. 3). Престиж аналізованого мовознавчо-енциклопедичного видання визначають і джерела добору фактичного матеріалу: ними слугували не лише наукові студії, навчальні посібники, а й найавторитетніші в другій половині ХХ сторіччя енциклопедичні праці, зокрема "Slovník slovanské lingvistické terminologie", опублікований 1977 року в Празі. "Словник лінгвістичних термінів" Д. Ганича та І. Олійника суттєво не відрізняється від "Словника лінгвістичних термінів" Є. Кротевича й Н. Родзевич на рівні дефінітивної структури збіжних статей, за винятком хіба що обсягу окремих із них. Ідеться про енциклопедичні мінідискурси з тими термінами й термінологічними виразами, які вже пережили процес різнобічного трактування і знайшли однозначне або більш-менш усталене наукове кваліфікування, у зв'язку з чим зникла в новому виданні потреба додаткового, конкретизованого, опертого на різні концепції коментування їх окремих ще донедавна проблемних, дискусійних аспектів. Якщо ж говорити про основну відмінність між порівнюваними лінгвістично-енциклопедичними словниками, то її виявлено в реєстровій частині, яка кількісно домінує у "Словникові..." Д. Ганича та І. Олійника. Це потверджує компаративний аналіз гасел, об'єднаних літерами "Г" → 56 і 33 (співвідношення 1,7 : 1) та "К" → 86 і 34 (співвідношення 2,5 : 1).

Справа впорядкування словників лінгвістичних термінів активізувалася після відновлення незалежності України, а особливо на початку ХХІ століття, коли науку про мову звично почали сприймати "як еkleктичний симбіоз різних методологій і наукових парадигм, що є цілком закономірним наслідком методологічних переворотів і наукових революцій попереднього століття", "гігантським проривом лінгвістики за власні межі" та перетворенням її в макронауку (Селіванова, 2006, с. 3). З-поміж видань, що вирізняються змістовою повнотою, широтою кваліфікувального спектра, треба виокре-

мити праці А. Загнітка – 4-томний “Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни” та 1-томний “Сучасний лінгвістичний словник” (власне, другий є скороченим варіантом першого, його реєстр охоплює функційно активніші терміни, що безпосередньо стосуються української мови та національної лінгвістики). Спостережено також лаконічніше трактування в одностомникові деяких одиниць. В обох виданнях зроблено спробу витлумачити нові та новітні терміни й поняття, поява яких детермінована, по-перше, зміною науково-лінгвістичних парадигм – “порівняльно-історичної, системно-структурної, функційно-когнітивної, синергетичної, за іншими підходами – дососюрівської, сосюрівської, постсосюрівської / елементно-таксономічної, системно-структурної, номінативно-екзистенційної” (Загнітко, 2020, с. III), по-друге, формуванням міждисциплінарних наук (соціолінгвістика, лінгвокультурологія, патолінгвістика, сугестійна лінгвістика та ін.), що “витворюють власний поняттєво-термінологічний апарат” (Загнітко, 2020, с. III). Енциклопедичну специфіку становить дещо інший абетковий принцип, ніж у традиційних виданнях: розташування гасел за стрижневим словом. Використання такої технології дало змогу зафіксувати термінологічне гніздо, тобто поєднати терміни в одному абетковому просторі з вирізненням течій, напрямів і шкіль, які їх формують або культивують, та “водночас запропонувати цілісний вимір семантико-парадигмальних відносин такого зразка термінів і понять” (Загнітко, 2020, с. IV–V).

Поряд із галузевими працями, орієнтованими на лінгвістів, побутують видання, адресовані іншій читацькій аудиторії, – студентам та школярам. Українські мовознавці схвально оцінили “Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів” за редакцією С. Єрмоленко (2001), у якому послідовно й належною мірою застосовано елементи енциклопедизму. Реєстр вибудовано на базі поширених та відомих термінів, призначених для вищої та середньої школи. Перевагу віддано тим, що зосереджені в царині стилістики, соціолінгвістики, науки про історію глотогезу, а новаційний простір заповнено одиницями, які входять на правах маркерів нової наукової парадигми до активного обігу (*антропоморфізм, апперцепція, ментальність, мовна політика, двомовність, дискурс* та ін.). Працю зорієнтовано на конкретну читацьку аудиторію, що зобов’язувало адресантів-мовознавців дбати про доступність реєстрово-тлумачної частини, точніше про “міру складності конкретних визначень” (Єрмоленко та ін., 2001, с. 3).

Звичною стала практика підготовки словників лінгвістичних термінів для здобувачів вищої освіти, авторами яких є викладачі мовознавчих дисциплін. Наприклад, “Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів”, який підготували В. Баркасі, С. Каленюк, О. Коваленко. Він сприяє формуванню інтелектуального потенціалу майбутніх фахівців, піднесенню мовної культури, розвиває навички стилістичної майстерності тощо (Баркасі та ін., 2017, с. 3).

Розраховані на дітей розглядувані праці, як і адресовані їм видання інших лексикографічних та енциклопедичних жанрів, мають особливі стандарти якості. Робота над ними пов’язана зі специфічними технологіями на рівні форми та змісту, вона вимагає від авторів виняткових зусиль і майстерності. Не зайвим буде покликатися на фрази, що стали крилатими, не цитованого сьогодні з об’єктивних причин відомого класика про те, що для дитячої літератури підходить усяка форма реалістичного письма, крім нудної, і що для дітей треба писати так само, як і для дорослих, тільки краще. Зобов’язують пильнувати дитячий та юнацький макрокосм і модерні обставини, інновації у видавничій справі (зокрема й енциклопедичній), спектр яких невпинно множиться у зв’язку з активним розвитком цифрових технологій. Зі звичайною дитячою книжкою сьогодні змагається онлайн-контент для майбутнього покоління, приміром, енциклопедії для

юних читачів, призначення яких – “розширювати кругозір дитини, ознайомлювати її з новими й цікавими фактами, подіями, явищами, допомагати сформувати знання, уміння й навички” (Гай-Нижник, 2022, с. 83).

Вихід же у світ адресованих школярам універсальних або галузевих словників та енциклопедій, у яких би були послідовно витримані “методологічні підходи й технології підготовки матеріалів” (Березюк та ін., 2018, с. 60), – подія з розряду вкрай нетипових. Основну причину такої неактивності вже розкрито вище. Ідеться, по-перше, про манеру письма для дітей, яку репрезентують такі жанрові модифікати наукового стилю, як науково-художній або науково-популярний, по-друге, про фактичний матеріал та систему покликань, що мають бути обов’язково “узгоджені з особливостями вікової групи, якій присвячене видання” (Березюк та ін., 2018, с. 58).

Із щойно здекларованими вимогами послідовно корелює рекомендована Міністерством освіти України праця А. Нелюби “Словник школяра: українська мова” (1999), призначена передусім для учнів середніх і старших класів, а також для викладачів мови. До неї ввійшли доступно і кваліфіковано витлумачені терміни, що пояснюють структуру української мови – від звука до речення і навіть до тексту. Реєстр охоплює активно використовувані у шкільній лінгводидактиці терміни й терміносполуки [фонетика, голосний звук, лексикологія, антонім, фразеологія, фразеологізм, словотвір, префікс, суфіксація, морфологія, займенник, синтаксис, словосполучення, стилістика, офіційно-діловий стиль, словник значеннєвих (семантичних) зв’язків], а також ті, якими послуговуються науковці (гларій, суплетивізм, флексія, ономастика). Уведення останніх є виправданим, позаяк воно розширює спектр лінгвістичних компетентностей і тих, хто опановує науку про мову, і дипломованих філологів. Праця А. Нелюби є синкретичною за своїм змістом, її можна кваліфікувати як спеціалізоване галузеве й персональне енциклопедично-дидактичне видання. Крім власне лінгвістичної інформації, воно містить персональні гасла, у яких подано короткі біографічно-наукові відомості про вчених, викладачів, діячів, що досліджували українську мову, її історію, будову, зв’язки з іншими мовами, укладали підручники [М. Смотрицький, П. Беринда, Л. Зизаній, П. Білецький-Носенко, О. Павловський, О. Потебня, І. Вагилевич, П. Бузук, С. Смаль-Стоцький, Б. Ткаченко, І. Огієнко, Л. Булаховський та ін. (усього 47 статей)]. Терміни, розташовані за алфавітним принципом і у вигляді термінологічного гнізда, витлумачено за власне енциклопедичним та енциклопедично-дидактичним принципами із послідовним збереженням гіперпокликань. Удавання до лінгводидактичного коментаря має очевидні переваги, позаяк воно відповідно до змісту шкільної програми з української мови й з опертям на важливі наукові засади в системному форматі представляє певне ключове мовне явище (лексика, морфема, словотвір, самостійні й службові частини мови, функціональні стилі та ін.). У кінці словника вміщено 12 таблиць, які “допоможуть здійснювати повний розбір будь-якого мовного явища” (Нелюба, 1999, с. 4). Кваліфіковано впорядковані класичні енциклопедичні та лексикографічні праці або різні їхні жанрові модифікати стають добрим помічником і порадиником у вивченні шкільних предметів, засвоєнні термінів науки, яку вони репрезентують. Таких науково-освітніх джерел не буває багато, важливо, аби вони відповідали незмінно високим стандартам термінографічної, лексикографічної, енциклопедичної якості, суть яких демонструє наведена вище теза про контент знань для дітей.

Трапляються випадки, коли ці стандарти за деякими параметрами дисгармонують, що можна певною мірою продемонструвати на прикладі праці “Українська мова: Дитяча енциклопедія” А. Матвієнко. Заманіфестована назва з притаманним їй типом ре-

левантної інформації “галузь суспільних знань (лінгвістичних)” + “біологічна характеристика за віком (діти)” лише почасти корелює зі змістом енциклопедичного видання і відчутно контрастує з ним за формою. Адресована школярам та вчителям-словесникам студія А. Матвієнко має не енциклопедичний, а лінгводидактичний статус з ознаками енциклопедичності – “додатковий посібник для учнів шкіл, ліцеїв та гімназій”, який також “буде цікавим і дітям, і дорослим” (Матвієнко, 2006, с. 2). Її структурними елементами є не гасла, а публіцистично-наукові, подеколи з орнаментальним колоритом нариси: “Диво-інструмент”, “Перегук віків”, “Під лінгвістичним мікроскопом”, “З лексичної скарбниці”, “На крилах слова”, “У вічному русі”, “Біографічні етюди”, “З давніх повір'їв”, “Мандрівці світу”, “На мовознавчій ниві”, “Без мови немає народу”. Максимально наближеним до енциклопедичної традиції є нарис “Біографічні етюди”, у якому вміщено розповіді про О. О. Потєбню, А. Ю. Кримського, А. А. Булаховського, М. Я. Калиновича, Ю. В. Шевельова, А. О. Білецького, М. О. Лукаша, С. Й. Караванського. Створення енциклопедичного словника для юного лінгвіста має стати пріоритетним завданням української енциклопедистики.

Зауважимо, що таке бажане явище, як енциклопедизація освіти, тобто підготовка для школярів словників та енциклопедій, – справа не з нових чи маловідомих. Важливе, однак, інше: вона нині активізувалася, що потверджують упорядковані за дисциплінарним принципом й опубліковані наукові, науково-популярні та популярні енциклопедичні видання, з-поміж яких переважають галузеві, як-от: Цікава історія: мала історична енциклопедія для допитливих / Н. І. Ольхіна, І. М. Рибак. Донецьк: БАО, 2007. 304 с.; Путівник юного історика: постаті, події, поняття / уклад. Л. Котенко. Житомир: Волинь, 2002. 512 с.; Правова енциклопедія школяра / В. В. Головченко, В. С. Ковальський, Л. О. Лоха. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 439 с.; Географія: для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд.: М. О. Володарська. Харків: Фоліо, 2002. 318 с. (Дитяча енциклопедія); Географія: дитяча енциклопедія / авт.-упоряд. В. А. Маркін. Київ: Школа, 2001. 495 с.; Географія України: дитяча енциклопедія / В. Ю. Пестушко. Київ: Школа, 2005. 382 с.; Історія України: для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд. А. Г. Чередниченко. Харків: Фоліо, 2004. 319 с.; Математика: для дітей серед. шк. віку / уклад.: М. О. Володарська, Є. С. Каневський. Харків: Фоліо, 2003. 317 с.; Ботаніка: дитяча енциклопедія / Ю. М. Касаткіна. Київ: Школа, 2006. 364 с.; Фізика: довідкове видання: для дітей серед. шк. віку / авт.-упоряд. С. В. Каплун. Харків: Фоліо, 2005. 319 с.; Інформатика: для дітей серед. шк. віку / упоряд.: В. М. Скляренко, О. В. Лисенко. Харків: Фоліо, 2006. 319 с.; Екологія: Я пізнаю світ: дитяча енциклопедія / упоряд. О. Є. Чижевський. Київ: Школа, 2001; Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / авт.-уклад. В. В. Оліфіренко. Донецьк: Сталкер, 2001. 494 с.

2. Спеціалізовані мовознавчо-енциклопедичні словники лінгвістичних термінів

Нині спостерігаємо певну активізацію спеціалізованих мовознавчих енциклопедій. Їм, як і регіональним виданням, притаманна жанрова неоднорідність, основний спектр якої репрезентують два основні типи: 1) власне спеціалізовані видання без чіткої запроєктованості на читацьку аудиторію та 2) дидактично спеціалізовані видання, адресовані студентам філологічних факультетів, аспірантам, учителям-словесникам.

Перший тип формують енциклопедичні словники з уміщеними в них найуживанішими термінами-об'єднувачами теорії та практики нових галузей сучасної лінгвістики й нових навчальних вишівських дисциплін. Як справедливо зауважує Ф. Бацевич, у

сучасній багатопредметній і багатооб'єктній науці про мову, що все інтенсивніше взаємодіє з різноманітними сферами гуманітарного та негуманітарного знання, виформовуються численні межові, або покордонні, напрями досліджень (Бацевич, 2007, с. 3), неодмінним атрибутом яких є формування термінологічного корпусу й репрезентування його енциклопедичними виданнями, як-от: Соціолінгвістичний словник / Н. С. Голікова, В. В. Корольова. Дніпропетровськ: Акцент, 2015. 239 с.; Словник соціолінгвістичних та етнолінгвістичних термінів / М. О. Олікова, А. А. Семенюк, О. М. Тарнавська. Луцьк: РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. 364 с. Вони становлять специфічний енциклопедичний контент, що можна продемонструвати на прикладі праць “Словник термінів міжкультурної комунікації” Ф. Бацевича та “Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики” А. Мартинюк.

У “Словникові термінів міжкультурної комунікації” Ф. Бацевича представлено термінологічний апарат міжкультурної комунікації, потрактованої як “процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами, відчувають лінгвокультурну “чужинність” партнера по спілкуванню, мають різну комунікативну компетенцію, що може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку в спілкуванні” (Бацевич, 2007, с. 3). Міжкультурна комунікація перебуває “в тісних зв'язках із такими сферами знань, як соціологія і соціолінгвістика, культурологія і лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство, етнологія, етнолінгвістика, етносемантика, психологія, психолінгвістика, етнопсихолінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвопрагматика, міжмовна прагматика, дискурсивний аналіз, методика викладання іноземних мов” (Бацевич, 2007, с. 3), а також – когнітивна, гендерна, прикладна, судова, суттєва лінгвістика, патопсихолінгвістика та ін., і своїми засадничими принципами оперта на специфічну базу термінів, серед яких вирізняють власні (їх невелика кількість) і ті, що повносило обслуговують інші суміжні напрями та науки й наділені міграційними здатностями. Це перший в Україні, а також на теренах колишнього СРСР галузевий термінологічний словник обсягом 705 одиниць (629 дефініцій і 76 відсилань до інших виразів), специфіка яких полягає в тому, що вони не мають власної основи, а тяжіють до названих вище суміжних сфер гуманітарного знання. Свідченням цього є використання автором після дефінітивної частини словникової статті гасла див., пор. або див. і пор. водночас. Див. знаменує відсилання до понять, розуміння яких потрібні для сприймання відповідного терміна (термінологічного виразу), пор. – до понять, протиставлених дефінітивному або співвідносному з ним за тими або тими диференційними ознаками:

Компліментарність – взаємна симпатія (чи антипатія) індивідів, яка визначає поділ на “своїх” і “чужих” у комунікації, зокрема у міжкультурній.

Див.: *Спілкування. Комунікація. Комуніканти.*

Пор.: *Емпатія у спілкуванні* (Бацевич, 2007, с. 80).

У “Словникові основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики” А. Мартинюк зроблено успішну спробу відображення еволюції ще однієї мовознавчої галузі, що перебуває у стадії становлення, – когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Реєстр репрезентований 27 гаслами [*актант, аргумент, гештальт, денотат, дискурс, домен, експлікатури, імплікатури, інференції, категорія (поняттєва), комунікація, концепт, метафора (когнітивна / концептуальна), метонімія, мовний знак, образ-схема, одиниці дискурсу, пацієнс, предикат, пресупозиції, пропозиція, прототип, сигніфікат, сиркостант, ситуативний контекст дискурсу, стиль мислення, фрейм*], диференційованими на два типи: 1) ті, у яких за традиційною технологією лаконічно, без бібліо-

графічного супроводу витлумачено споконвічні мовні поняття (*мовний знак*), і 2) ті, у яких на широкому концептуальному тлі, підкріпленому прямими покликаннями на українських та зарубіжних авторів, що здійснили вагомий внесок у когнітивно-дискурсивне мовознавство, схарактеризовано новоутворені мовні поняття. Вони “виникли із розвитком когнітивної лінгвістики (*концепт, фрейм, домен, образ-схема...*), прагматики та дискурсології (*дискурс, одиниці дискурсу, ситуативний контекст, пресупозиції, інференції, імплікатури...*)” (Мартинюк, 2011, с. 4). Така енциклопедична структурація виправдана, оскільки вона віддзеркалює статику і динаміку конкретного виду терміноутворення, завершений із погляду синхронії процес лексикографування / енциклопедографування або його початкову фазу.

Другий тип представляють видання, що охоплюють терміни окремих галузей лінгвістики, – лексикології, лексикографії, фразеології, словотвору тощо. Досконалим прикладом описування лінгвістично-енциклопедичних студій можуть бути такі праці: Лінгвістичний аналіз тексту: словник термінів / Голянич М. І., Іванишин Н. Я., Ріжко Р. Л., Стефурак Р. І.; за редакцією М. І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с. (подано 869 словникових статей і 901 найуживаніший термін), Словник лінгвістичних термінів: лексика, фразеологія, лексикографія / Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій О. І.; за редакцією М. І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 272 с. (представлено 665 словникових статей, 750 найуживаніших термінів), Український словотвір у термінах: слов.-довід. / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. Тернопіль: Джура, 2007. 259 с. (охоплено близько 1500 реєстрових одиниць). Автори М. Голянич, О. Бабій, Н. Іванишин, Р. Ріжко, Р. Стефурак мотивують появу своїх синкретичних праць тим, що в процесі викладання курсів “Лінгвістичний аналіз тексту”, “Сучасна українська літературна мова” вельми важливим є опирання на два базові рівні, які забезпечать якісне засвоєння студентами навчального матеріалу: 1) “розуміння основних термінів, суті і характеру функціонування терміносистем в окремих структурних компонентах української мови” і 2) вміння систематизувати та пояснювати значення “термінологічних одиниць, взаємозв’язків і взаємозалежностей між ними із врахуванням важливих рис, особливостей терміновживання у задекларованих галузях українського мовознавства” (Голянич та ін., 2011, с. 3). Цьому успішно сприяє застосований прийом прямого цитування, за допомогою якого виструктуровано дефінітну частину словникової статті: запропоновано два чи кілька визначень з обов’язковою паспортизацією їх у вигляді а) прізвищ авторів праць (словників, монографій, підручників, посібників, статей, авторефератів), використаних як ілюстративний матеріал, б) умовних скорочень праць, зокрема колективних, або в) прізвищ та умовних скорочень водночас:

Вульгаризми (лайлива і вульгарна лексика) – (від лат. *vulgaris* – звичайний, простий) – “грубі, брутально лайливі слова або звороти, ужиті в літературній мові” [Ленець. – УМЕ. – С. 84].

“Грубе, лайливе слово або зворот, ужиті в літературній мові всупереч її нормі” [Селіванова. – С. 74].

“В. ... «передає незадоволення в образливій, нетактовній формі, напр.: *бевзь, бидло, карга, паскуда*» [СУМ Ф. – С. 274]” (Голянич та ін., 2011, с. 42).

Переваги такої термінологічної кодифікації в тому, що вона рельєфно відображає найсучасніші досягнення науки й дає вичерпну або повнішу, конкретизованішу за окремими параметрами інформацію про те чи те мовне явище. Розширюють термінологічний діапазон і цим употужнюють зміст видання та сприяють глибшому засвоєнню матеріалу відсильні гасла, репрезентовані формулами “те саме, що...”, “Див. ...”.

Розташовані за афавітно-гніздовим способом статті в праці Л. Вакарюк та С. Панцьо мають дещо відмінну структуру – дефінітна частина композиційно складається з авторського тлумачення термінів зазвичай із короткою етимологічною довідкою, а також цитування визначень із використаних авторитетних джерел:

Афікс живий. Афікс, відомий у сучасній українській мові, внаслідок чого він легко виділяється при синхронічному морфемному аналізі. Напр., префікс *перед-* (*перед-мова*), суфікс *-в-* (*грош-в-а*).

“Серед суфіксів є живі, які вільно виділяють у складі слова при його співвідношенні зі спорідненими словами (*ви-з-вол-и-тель*)...” (Енци. УМ) (Вакарюк та ін., 2007, с. 27).

Автори, залучивши до аналізу одиниці, які з’явилися в мові останнім часом, продемонстрували розмаїття терміносистеми українського словотвору, а також рівень активного розвитку дериватологічної науки.

3. Спеціалізовані мовознавчо-енциклопедично-персональні словники лінгвістичних термінів

Варто вирізнити такий синкретичний жанр галузевих енциклопедій, як спеціалізовано-персональний. Одним із його активних творців був Є. Регушевський, який підготував невеликий за обсягом, але серйозний за реєстром “Словник мовознавчих термінів Івана Франка”. Цьому виданню передувала опублікована раніше, 1966 року, праця “Словник літературознавчих термінів Івана Франка”. До “Словника мовознавчих термінів...” увійшли зафіксовані в XVI–XIX й частково XX томах двадцятитомного видання творів І. Франка лінгвістичні терміни, що сформували за алфавітним принципом реєстрові слова. Словниковий корпус об’єднано у дві групи: 1) одиниці, які функціують у сучасній терміносистемі, і 2) одиниці, що не входять до неї, або мають у творах письменника й науковця відмінне значення, або постають як полісемантичні утворення. Перші подано без тлумачень і з індексом частотності, а другі – із цим самим індексом та дефінітною частиною, а обох їх супроводжує ілюстративний матеріал, дібраний “за принципом виразності” (Регушевський, 2002, с. 6):

Іменниковий (1) У сербських піснях епітетів прикметникових є 97, а **іменникових** 25 (XVI, с. 278); **Московське слово** (2) – русизм В небагатьох, виїмкових випадках ми дозволили собі навіть відступити від автографа Руданського, або підправляючи такі відскоки від грецького оригіналу, яких рації ми не змогли зрозуміти (прим. Руданський зам. Паллада пише всюди чомусь Поллада), або заступаючи надто явні **московські слова нашими** (XVII, с. 424) (Регушевський, 2002, с. 37, 55–56). Полегшують користування цим енциклопедичним джерелом, як і будь-яким іншим, “посилальні слова” (Регушевський, 2002, с. 7): **Слово московське** – див. *Московське слово* (Регушевський, 2002, с. 92).

З описуванням словників почасти корелюють укладені за подібною технологією праці О. Масликової “Словник філологічної термінології та номенклатури творів М. Грушевського” (2002) та В. Деркача “Словник філологічних термінів Михайла Драгоманова” (2000). Аналізовані пропріативи-логосоніми засвідчують, що змістом цих видань є не лише мовознавчі, а й літературознавчі терміни, причому останні різко контрастують за ступенем продуктивності: вони сформували термінологічне ядро. Відомо, що своєю науковою, творчою діяльністю М. Грушевський та М. Драгоманов пов’язані системніше й послідовніше не з наукою про мову, тому очевидним і очікуваним є те, що лінгвістичні терміни тут представлені спорадично. До речі, О. Масликова в “Передмові” з-поміж основних груп філологічних термінів та номенклатур (лексеми, словосполучення для називання діячів літератури й літературних працівників різних профілів, типів і різновидів літера-

турних творів, тропів та інших літературознавчих понять, різноманітних видань і компонентів художнього твору, віршових розмірів та елементів вірша, різновидів культових і релігійно-дидактичних творів, а також фольклористичних понять) не вирізняє одиниць із лінгвістичним статусом, хоч вони там зафіксовані, напр.: літера “Л” → реєстр – 218 гасел, із них мовознавчих одиниць – 3: **Лапідарна мова** (2 вживання), **Лінгвістика** (5 уживань), **Лінгвістичні** (4 вживання); літера “С” → реєстр – 218 гасел, із них мовознавчих одиниць – 8: **Синонім** (7 уживань), **Славистика** (2 вживання), **Словар** (5 уживань), **Словник** (3 уживань), **Слово** (37 уживань), **Слов’янські мови** (3 вживання), **Спільні язики** (1 вживання), **Стилістика** (1 вживання). Окремий тип становлять терміни, які мають синкретичну природу, фокусують у собі лінгвістичні й літературознавчі диференційні ознаки, напр.: **Стиль** (28) = **Стиль** – функційний різновид літературної мови + **Стиль** – ідейно-художня своєрідність письменника, що пов’язана з особливостями тематики, ідейного змісту, побудови і мовних зображувальних засобів (Масликова, 2002, с. 5–6, 108–122, 208–227).

4. Галузево-регіонально-біографічні видання

У досліджуваному масиві вирізняються такі жанри енциклопедій, як галузево-регіонально-біографічний та спеціалізовано-біографічний. Повного видання, присвяченого характеристиці віх життя й наукового, творчого набутку українських мовознавців, немає. Ці матеріали “розсіпані” по універсальних, галузевих, регіональних, навіть персональних енциклопедичних джерелах, бібліографічних покажчиках, вони ввійшли до дискурсів про історію та сьогодення наукових, науково-дослідних закладів і їхніх структурних одиниць, вищих закладів освіти й кафедр, висвітлені в ювілейних статтях та публікаціях іншого віншувально-шанувального характеру. Присутність біографічного складника в тій або іншій енциклопедичній праці дає підстави вважати її за жанровою належністю поліфункційним, чи синкретичним, виданням.

До робіт, що заслуговують високої оцінки, належить енциклопедичний спеціалізовано-біографічний словник-довідник “Українська грамати́ка в іменах” А. Загнітка та М. Балко, за яким закріплено релевантну інформацію “конкретна галузь гуманітарних наук” + “персоналії”. Автори обрали традиційний підхід до структурування гасел, що передбачає висвітлення життєвого, трудового шляху вченого, стислу характеристику його найважливіших граматичних розвідок і праць про нього, якщо такі є. Появу своєї студії автори мотивують відсутністю видання, яке б системно висвітлювало віхи біографії, дані про освіту, науковий ступінь, учене звання, наукову школу, нагороди, громадську, наукову діяльність “українських граматистів кількох століть” (Загнітко та ін., 2013, с. 5), тому й називають підготовлений ними компендіум знань, що містить 261 статтю, “першою спробою в українському мовознавстві проведення подібного опису”, зацентруючи з особливим притиском й на тому, що форму енциклопедичного словника обрано свідомо, позаяк вона “сприяє зосередженню уваги саме на персоналіях учених, оминувши окреслення загальних тенденцій розвитку мовознавчої думки в Україні в той чи той період” (Загнітко та ін., 2013, с. 5). З-поміж персоналій – знакові постаті лінгвістичної думки XVI–XXI ст.: Л. Зизаній, К. Німчинов, О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, П. Бузук, В. Сімович, Є. Тимченко, О. Курило, О. Синявський, А. Кримський, І. Огієнко, Ю. Шевельов, О. Мельничук, І. Кучеренко, М. Плющ, А. Грищенко, П. Дудик та ін.; автори відомих граматик: М. Смотрицький, І. Ужєвич, О. Павловський, І. Могильницький, М. Осадца, І. Вагилевич, Я. Головацький, О. Партицький, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Панькевич, П. Залозний, І. Кучеренко, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко та ін.; а також сучасні молоді дослідники: О. Ачилова, М. Балко, К. Пономаренко та ін.

Дещо в іншому форматі постає праця Т. Левченко й Т. Чубань “Видатні особистості з українського мовознавства”, у якій подано “короткі відомості про українців в аспекті програми із сучасної української мови та методик навчання української мови, державних стандартів із підготовки фахівців-філологів ОКРів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» та програмних курсів студентів зі спеціальностей «Профосвіта», «Документознавство» та «Українська мова і література»” (Навальна, 2016, с. 6). Видання уналежене до хрестоматій, хоча ознак збірника вибраних праць або уривків із них у ньому немає. За структурою гасел описувана робота відповідає енциклопедичним нормам, а введена до неї рубрика – “Завдання і запитання для систематизації знань” – суголосна лінгводидактичним вимогам до навчального посібника. Коректна зміна самої назви аналізованої праці, вилучення з неї фрагментарного лінгводидактичного компонента дасть підстави зарахувати її до галузево-біографічних видань.

5. Спеціалізовано-регіонально-біографічні видання

Спеціалізовано-регіонально-біографічні праці, які є носіями релевантної інформації “вузька галузь гуманітарних наук” + “ареал поширення” + “персоналії” почали з’являтися недавно. Серед них вирізняємо “Мовознавчу Ніжинщину”, яку впорядкували Н. Бойко, С. Зінченко, А. Кайдаш, та “Мовознавчу Полтавщину”, що її підготував М. Степаненко. Книга “Мовознавча Ніжинщина” містить 1) переднє слово “Основні віхи розвитку українського мовознавства в Ніжинській вищій школі” Н.Бойко, у якому через постаті (завідувачі кафедри, відомі викладачі та вчені-випускники) розкрито понадстолітню історію кафедри української мови, 2) біографічні частини, що містить 78 гасел, та 3) післяслово “Кафедра української мови кінця 20-30-х рр. ХХ с.: утрачені надії та зруйновані людські долі”, у якому В. Пугач на великому архівному матеріалі крізь призму “мовознавчої кафедри Ніжинської вищої школи” висвітлила “процес інтелектуальних утрат в українському суспільстві та його трагічні наслідки” (Бойко та ін., 2022, с. 239).

Дещо відмінну структуру має праця “Мовознавча Полтавщина”, утворена із шістьох тематичних розділів: “Персоналії”, “Відомості про мовознавство та українську мову”, “Видання”, “Наукові, науково-педагогічні установи, організації, підрозділи”, “Наукові школи”, “Освітня культурно-просвітницька діяльність”, найоб’ємніший із яких – перший (244 статті). Книгу поійменовано довідником-спробою “крайового енциклопедичного видання”, у якому “подано систематизовані відомості про мовознавців-полтавців, про мовну ситуацію, мовну політику, розвиток лінгвістичної думки на Полтавщині в різні історичні періоди” (Степаненко, 2014, с. 3). В обох спеціалізовано-регіонально-біографічних виданнях системно зафіксовано із синхронно-діахронних позицій розвиток мовознавчої думки в окремо взятих багатих на наукові традиції регіонах.

6. Лінгвістичні енциклопедичні видання

До етапних енциклопедичних праць, об’єктом яких є ограничені лінгвістичним статусом поняття і терміни, належить “Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія” О. Селіванової (2006). За характером новизни, змістовою структурою, технологією опису із цією працею перегукуються проаналізовані вище мовознавчо-енциклопедичні студії А. Загнітка. Жанрові відмінності між порівнюваними носіями інформації “галузь гуманітарної науки: лінгвістика” несуттєві, що дає право твердити про домінування понять та енциклопедизму в роботах “Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни” та “Сучасний лінгвістичний словник”. О. Селіванова витлумачила 1290 термінів і понять

за особливою енциклопедографічною методикою: стаття містить стислу або розгорнуту дефініцію, у якій висвітлено “диференціацію аспектів вивчення, головні проблемні питання, історію дослідження поняття і сучасний стан його аналізу” й до якої додано такий супровід: пояснення походження терміна, спосіб уведення його до кола лінгвістики, англомовний відповідник у разі його наявності в англомовній науковій літературі:

Лексико-семантична сітка тексту – “текстовий фрагмент або їхня сукупність, об’єднана певною темою. Її складниками є тематично однорідні слова, що мають спільну сему або кілька спільних сем. Термін уведений російським лінгвістом І. Арнольд, а ідея належить голландському дослідникові Т. ван Дейку. Л. с. т. служить засобом семантичної зв’язності й концептуалізації” (Селіванова, 2006, с. 4, 281).

Обсяг викладу надиктовує характер пояснюваної лінгвістичної реалії, її співзвучність з узвичасними чи новаторськими науковими контурами – поглядами на мову, відображеними у підходах, концепціях різних парадигм та мовознавчих дисциплін “традиційної й нової генерації” (Селіванова, 2006, с. 4, 281). Оригінальність аналізованого видання сутнісно посилює ідеографічний рівень репрезентації лінгвістичних понять, зокрема тематичний показник, у якому подано рубрикацію описуваних понять і термінів за співвіднесеністю їх із багатьма галузями лінгвістики.

Найвищим досягненням в аналізованій енциклопедичній царині є вихід праці “Українська мова. Енциклопедія”, розрахованої “як на філологів – українців і фахівців з інших мов у нашій країні та за кордоном, так і на широке коло читачів” (Русанівський та ін., 2007, с. 5): три видання (2000, 2004, 2007 рр.), кожне з яких виправлене й доповнене новими статтями та ілюстраціями [пор.: 1 видання: обсяг – 752 с., кількість статей – 1797; 3 видання: обсяг – 856 с. (+104 с.), кількість статей – 2027 (+230 позицій)]. Важливо наголосити, що “такий систематизований звід відомостей про українську мову та українське мовознавство створено вперше” (Карпіловська та ін., 2009, с. 48). З-поміж 130 авторів, крім працівників Інституту мовознавства імені О. О. Потебні та Інституту української мови НАН України, – учені Інституту українознавства імені І. П. Крип’якевича НАН України, Інституту педагогіки НАПН України, представники провідних університетів, а також відомі лінгвісти з-за кордону – Австрії, Казахстану та Словаччини.

За характером інформації “Українська мова. Енциклопедія” – галузеве-біографічне видання. Галузевий сегмент, що охоплює власне термінологічні й номенклатурні одиниці, що в сукупності репрезентують будову української мови, її “територіальне поширення, соціальне та стилістичне функціонування ..., історичний розвиток, місце серед інших мов і контакти з іншими мовами” тощо (Русанівський та ін., 2007, с. 5), домінує над біографічним. Персоналії займають майже чверть реєстру (Карпіловська та ін., 2009, с. 52). Через віхи біографій і творчий доробок українських та зарубіжних мовознавців і письменників різної генерації, які зробили істотний внесок у розвій української мови, збагатили важливими теоретичними відомостями і прагматичними набутками мовознавчу науку (П. Беринда, М. Смотрицький, О. Павловський, Б. Грінченко, А. Кримський, В. Ганцов, М. Жовтобрюх, В. Німчук, К. Городенська, Ф. Міклошович, В. Курашкевич, І. Котляревський, Панас Мирний, М. Старицький, М. Рильський, О. Гончар та ін.), продемонстровано еволюцію української лінгвістики, вияскравлено її досягнення передусім на славістичному, а також і на світовому науковому рівні.

Що ж до найпосутніших змін, установлених на основі компаративного аналізу першого і третього видань “Української мови. Енциклопедії”, то вони різнотипні, а саме:

поява статей-відсилок (зрідка з додатковим тлумаченням), що спрямовують користувача від менш уживаного застарілого, питомого, запозиченого, антропонімного, псевдонімного, криптонімного та іншої природи реєстрового слова до утрадиційненого в науковому просторі, функційно активнішого його відповідника, а також тих гасел, що з різних причин не потрапили до енциклопедії; репрезентують нову мовознавчу парадигму; постали внаслідок нового витлумачення окремих ключових понять чинної дефініції, що спричиняє її інформативне переструктурування, і надання їм автономного лінгвістичного статусу; маніфестують переінакшення заголовка, переформатування дефініції та фактичного матеріалу або демонструють через уведення нових персоналій, які “визначають сьогодні обличчя й авторитет українського мовознавства” (Карпіловська та ін., 2009, с. 52).

Варто сподіватися, що в наступному виданні спектр статей-репрезентантів нової мовознавчої парадигми розшириться, а зміст багатьох чинних гасел конкретизується цінними теоретичними відомостями й прагматичними настановами, оскільки за цей час відбулися суттєві зміни в різних галузях української та світової лінгвістики.

ВИСНОВКИ

Започатковані в XVI столітті процес формування лінгвістичної термінології і технологія розпрацювання термінографування, а згодом лексикографування та енциклопедографування стали окремою інтелектуально-духовною історією з притаманними їй етапами піднесення і спаду, які визначають передусім екстралінгвальні чинники. Компендіуми знань, що прийшли до читача сьогодні, уже завтра потребують оновлення, позаяк вони покликані віддзеркалювати багатовимірний плін життя і робити його осяжним. У пріоритетах держави має бути розвиток лексикографічної та енциклопедичної справи, передусім такого важливого їхнього продукту, як мовознавчі й енциклопедичні словники. Еволюційні процеси в досліджуваній сфері промовисто засвідчують досягнення науки загалом і мовознавства як органічного її складника зокрема.

Лінгвістична термінологія знаходить своє всебічне висвітлення у філологічних та енциклопедичних словниках (довідниках), між якими не існує непроникних меж. Вони мають зони перетину, постають, з одного боку, як окремішні практики зі спільною термінологічною основою і термінографічною технологією, а з іншого боку, експліцитно демонструють самодостатні специфічні особливості на реєстровому зрізі, а також у дефінітивній частині, а все це слугує підставою для вирізнення лінгвістичних, енциклопедичних, мовознавчо-енциклопедичних видань із властивою їм багаторівневою класифікаційною структурою, жанровою поліфункційністю. Усі вони однаково сутнісні для лінгвістики, енциклопедистики, зрештою, для науки в її повному представленні, отже, і для суспільного поступу, одним з основних рушіїв якого вона є.

ЛІТЕРАТУРА

- Баркасі, В. В., Каленюк, С. О., Коваленко, О. В. (2017). *Словник лінгвістичних термінів для студентів філологічних факультетів*. Миколаїв.
- Бацевич, Ф. (2007). *Словник термінів міжкультурної комунікації*. Київ: Довіра.
- Березюк, Т., Іщенко, О., Железняк, М., Очеретянка, С., Пилипчук, Р., Савченко, О., Фещенко, Н., Шушківський, А. (2018). Матеріали до словника енциклопедичних термінів. *Енциклопедичний вісник України, 10*, 50-82. <https://doi.org/10.37068/evu.10.5>

- Бойко, Н. І., Зінченко, С. В., Кайдаш, А. М. (Упоряд.). (2022). *Мовознавча Ніжинщина: довідник* (2-ге вид. зі змінами й доп). Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя.
- Вакарюк, Л. О., Панцьо С. Є. (2007). *Український словотвір у термінах. Словник-довідник*. Тернопіль: Джура.
- Гай-Нижник, П. (2022). "Vikidia" – універсальна багатомовна онлайн-енциклопедія для дітей. *Енциклопедичний вісник*, 14, 81-87. <https://doi.org/10.37068/evu.14.9>
- Ганич, Д. І., Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вища шк.
- Голяннич, М. І., Стефурак, Р. І., Бабій, О. І. (2011). *Словник лінгвістичних термінів: лексика, фразеологія, лексикографія*. Івано-Франківськ: Сімик.
- Денисовець, І. (2019). Становлення та розвиток словотвірної термінології української мови у граматиках XVI – першої половини XX ст. *Філологічні науки*, 30, 77-80. <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188769>
- Єрмоленко, С. Я., Бирик, С. П., Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ: Либідь.
- Железняк, М. Г. (2017). Українська електронна енциклопедистка: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави. *Енциклопедичний вісник України*, 8-9, 7-21. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1>
- Загнітко, А., Балко, М. (Упоряд.). (2013). *Українська граMATика в іменах: енциклопедичний словник-довідник*. Донецьк: ДонНУ.
- Загнітко, А. (2020). *Сучасний лінгвістичний словник*. Вінниця: ТВОРИ.
- Зубрицька, М. (2002). Між Сциллою та Харибдою: проблеми творення сучасної української літературної термінології. *Про український правопис і проблеми мови* (с. 110-116). Нью-Йорк; Львів: НТШ.
- Казимиrowa, І. (2015). Словник авторської фахової метамови в типології історико-термінологічних словників. *Система і структура східнослов'янських мов*, 8, 23-31.
- Карпіловська, Є., Зяблюк, М. (2009). Енциклопедія "Українська мова": структура та принципи укладання. *Енциклопедичний вісник України*, 1, 47-53. <https://doi.org/10.37068/evu.1.7>
- Комова, М. (2008). Класифікація термінологічних словників. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми української термінології*, 620, 144-147.
- Кротевич, Є., Родзевич, Н. (1957). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Мартинюк, А. П. (2011). *Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Масликова, О. (2022). *Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського*. Сімферополь: Кримське навчально-педагогічне державне видавництво.
- Матвієнко, А. М. (2006). *Українська мова: Дитяча енциклопедія*. Київ: Школа.
- Мечковская, Н. Б. (1984). *Ранние восточнославянские грамматики*. Минск.
- Навальна, М. (Ред.). (2016). *Видатні особистості з українського мовознавства. Хрестоматія*. Переяслав-Хмельницький: КСВ.
- Нелюба, А. (1999). *Словник школяра: українська мова*. Харків.
- Німчук, В. В., Пуряєва, Н. В. (Упоряд.). (2004). *Історія українського правопису: XVI–XX століття*. Київ: Наукова думка.
- Петрова, Т. О. (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)*. Харків: Майдан.
- Плющ, П. П. (1971). *Історія української літературної мови*. Київ: Вища школа.
- Регушевський, Є. (2002). *Словник мовознавчих термінів Івана Франка*. Сімферополь.

- Русанівський, В. М., Тараненко, О. О., Зяблюк, М. П., Карпіловська, Є. А., Вихованець, І. Р., Гриценко, П. Ю., Єрмоленко, С. Я., Задунайська, Л. М., Клименко, Н. Ф., Мельничук, О. С., Німчук, В. В. (Ред.). (2007). *Українська мова. Енциклопедія* (3-є вид., зі змінами і доп.). Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана.
- Селіванова, О. (2006). *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. Полтава: Дивосвіт-К.
- Степаненко, М. І. (2014). *Мовознавча Полтавщина: довідник*. Полтава: Шевченко Р. В.

REFERENCES

- Barkasi, V. V., Kaleniuk, S. O., Kovalenko, O. V. (2017). *Slovník lingvistických terminů dlia studentů filologických fakultetiv [Dictionary of Linguistic Terms for Students of Philology Departments]*. Mykolaiv [in Ukrainian].
- Batsevych, F. (2007). *Slovník terminů mizhkulturnoi komunikatsii [Dictionary of Terms of Intercultural Communication]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Bereziuk, T., Ishchenko, O., Zhelezniak, M., Ocheretianko, S., Pylypchuk, R., Savchenko, O., Feshchenko, N., Shushkivskiy, A. (2018). Materials to Glossary for Encyclopedia Science. *The Encyclopedia Herald of Ukraine, 10*, 50-82. <https://doi.org/10.37068/evu.10.5> [in Ukrainian].
- Boiko, N. I., Zinchenko, S. V., & Kaidash, A. M. (Eds.). (2022). *Movoznavcha Nizhynshchyna: dovidnyk [Linguistic Nizhyn]* (2nd ed.). Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia [in Ukrainian].
- Vakariuk, L. O., & Pantso S. Ye. (2007). *Ukrainskyi slovotvir u terminakh. Slovník-dovidnyk [Ukrainian Word-Building in Terms. Reference Dictionary]*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. (2022). Wikidia as a universal multilingual online encyclopedia for children. *The Encyclopedia Herald of Ukraine, 14*, 81-87. <https://doi.org/10.37068/evu.14.9> [in Ukrainian].
- Hanych, D. I., & Oliinyk, I. S. (1985). *Slovník lingvistických terminů [Dictionary of Linguistic Terms]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
- Holianych, M. I., Stefurak, R. I., Babii, O. I. (2011). *Slovník lingvistických terminů: leksyka, frazeologhiia, leksykohrafiia [Dictionary of Linguistic Terms: Lexis, Phraseology, Lexicography]*. Ivano-Frankivsk: Simyk [in Ukrainian].
- Denysovets, I. (2019). Development of Ukrainian language's word formation terminology in the grammar of the XVI-th – the first half of the XX-th century. *Philological Sciences, 30*, 77-80. <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.30.188769> [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., Todor, O. H. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovník lingvistických terminů [Ukrainian. Concise Dictionary of Linguistic Terms]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. H. (2017). Ukrainska elektronna entsyklopedystka: tendentsii rozvytku ta mistse v informatsiinomu prostori derzhavy [Ukrainian Electronic Encyclopedia Studies: Developmental Tendencies and Place in the State Information Space]. *The Encyclopedia Herald of Ukraine, 8-9*, 7-21. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1> [in Ukrainian].
- Zahnitko, A., & Balko, M. (Eds.). (2013). *Ukrainska hramatyka v imenakh: entsyklopedychnyi slovník-dovidnyk [Ukrainian Grammar in Names: Encyclopedic Reference Dictionary]*. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2020). *Suchasnyi lingvistychnyi slovník [Modern Linguistic Dictionary]*. Vinnytsia: TVORY [in Ukrainian].

- Zubrytska, M. (2002). Mizh Stsyloiu ta Kharybdoiu: problemy tvorennia suchasnoi ukrainskoi literaturnoi terminolohii [Between Scylla and Charybdis: Issues of Coining Modern Ukrainian Literary Terminology]. In *Pro ukrainskyi pravopys i problemy movy* (pp. 110-116). New-York; Lviv: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Kazymyrova, I. (2015). Slovnyk avtorskoi fakhovoi metamovy v typolohii istoryko-terminolohichnykh slovnykiv [Dictionary of the author's professional metalanguage in typology of historical terminological dictionaries]. *Systema i struktura shhidnoslov'ianskykh mov*, 8, 23-31 [in Ukrainian].
- Karpilovska, Ye., & Ziabliuk, M. (2009). The Encyclopedia of the Ukrainian Language: structure and compiling principles. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*, 1, 47-53. <https://doi.org/10.37068/evu.1.7> [in Ukrainian].
- Komova, M. (2008). Klasyfikatsiia terminolohichnykh slovnykiv [Classification of Terminological Dictionaries]. *Bulletin of National University Lviv Polytechnic. Issues of Ukrainian Terminology*, 620, 144-147 [in Ukrainian].
- Krotevych, Ye., Rodzevych, N. (1957). *Slovnyk linhvistychnykh terminiv [Dictionary of Linguistic Terms]*. Kyiv: Vyd-vo AN URSS [in Ukrainian].
- Martyniuk, A. P. (2011). *Slovnyk osnovnykh terminiv kohnityvno-dyskursyvnoi linhvistyky [Dictionary of Main Terms of Cognitive-Discourse Linguistics]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
- Maslykova, O. (2022). *Slovnyk filolohichnoi terminolohii ta nomenklatury tvoriv M. S. Hrushevskoho [Dictionary of Philological Terminology and Nomenclature in Works by M. S. Hrushevskyi]*. Simferopol [in Ukrainian].
- Matviienko, A. M. (2006). *Ukrainska mova: Dytiacha entsyklopediia [Ukrainian: Children's Encyclopedia]*. Kyiv: Shkola [in Ukrainian].
- Mechkovskaia, N. B. (1984). *Rannye vostochnoslavianskye hrammatyky [Early Eastern-Slavonic Grammars]*. Minsk [in Ukrainian].
- Navalna, M. (Ed.). (2016). *Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva [Prominent Personalities in the Ukrainian Linguistics. Reader]*. Khrestomatiiia. Pereiaslav-Khmelnyskyi: KSV [in Ukrainian].
- Neliuba, A. (1999). *Slovnyk shkoliara: ukrainska mova [Student's Dictionary: Ukrainian]*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V., Puriiaieva, N. V. (Comps.). (2004). *Istoriia ukrainskoho pravopysu: XVI–XX stolittia [History of Ukrainian Spelling: 16th-20th Centuries]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Petrova, T. O. (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialy krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv) [Ukrainian Terminographic Critic: Formation, Development, and Prospects (on the Material of Critical Assessment of Terminological Dictionaries)]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
- Pliushch, P. P. (1971). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of Ukrainian Literary Language]*. Kyiv: Vyshcha shk [in Ukrainian].
- Rehushevskiy, Ye. (2002). *Slovnyk movoznavchykh terminiv Ivana Franka [Dictionary of Linguistic Terms of Ivan Franko]*. Simferopol [in Ukrainian].
- Rusanivskiy, V. M., Taranenko, O. O., Ziabliuk, M. P., Karpilovska, Ye. A., Vykhoanets, I. R., Hrytsenko, P. Yu., Yermolenko, S. Ya., Zadunaiska, L. M., Klymenko, N. F., Melnychuk, O. S., Nimchuk, V. V. (Eds.). (2007). *Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian Language. Encyclopedia]* (3rd ed.). Kyiv: Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana [in Ukrainian].

- Selivanova, O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern Linguistics]*. Poltava: Dyvosvit-K [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. I. (2014). *Movoznavcha Poltavshchyna: dovidnyk [Linguistic Poltava Region]*. Poltava: Shevchenko R. V. [in Ukrainian].